

„PEDAGÓGIAI HŐSKÖLTEMÉNY” MAGYARORSZÁGON: 1938–1942 (RECENZÍÓ)

OLEG FEDOSZOV

HÓDOS, M. – FARKAS, E.: *Fiaim, hol vagytok?* TINTA Könyvkiadó, 2019. 590 o.

Több, mint négyszáz oldalnyi gépelt naplószoveg egy papírmappában, kétszáz oldal levelezés borítékokban és egy fényképalbum.¹

A törzsszöveget a Napló digitalizált, eredeti szövege alkotja, amelybe kronológia szerint illeszkedik a levelezés és a fotóanyag. A kötet utolsó negyedét interjúk, életrajzok, valamint háttér anyagok és dokumentummásolatok alkotják. A kötetben szereplő 72 fotóból 30 fotót Farkas Erzsébet készített a gyerekekről saját gépével Békésen az otthonban, 1938 és 1942 között. A szerző a Napló és az ország állapotának megértéséhez rövid áttekintést ad a Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesület és az Országos Izraelita Patronázs Egyesület történetéről, azon belül a magyarországi gyermekvédelem fejlődéséről. A békési zsidóság sorsának alakulását, az országos- és helyi események követését a lábjegyzetekben megjelenő kronológia segíti. A munka izgalmas, több évig tartó, és befejezhetetlen része az egykori fiúk felkutatása volt, sikerekkel és megkésett próbálkozásokkal.

A kiadvány nem könnyű olvasmány. Nem csupán a korabeli viszonyok jobb megérthetőségét szolgálja, hanem bemutatja egy önfeláldozó nevelő heroikus küzdelmét is – nem csak a közönnyel és az embertelenséggel, hanem olykor saját segítőivel szemben is.

Felbecsülhetetlenül értékes forrás, pontos dátumokkal, helyszínekkel és nevekkkel. A Napló bejegyzései rendszeresen, az eseményekkel párhuzamosan történtek. A naplóíró szemtanú hiteles, reális ugyanakkor személyes képet ad a békési zsidó kisközösség mindennapjairól, ugyanakkor az 1938 és 1942 közötti évek Magyarorszájáról. A Napló oldalain megelevenedik a magyar zsidó kisember személyes története, végeláthatatlan küzdelmei, kiszolgáltatottsága. Sokunk története, s mint ilyen, a történelem talán legfontosabb összetevője, alkotóeleme.

Holczer Rezsőné Farkas Erzsébet (1907–1991) 1938 őszén, öt éves kislányával leköltözött Békésre. Elvállalta a Goldberger Lajos, békési gyógyszerész által alapított zsidó fiú gyermekotthon vezetését. Boldog volt, hogy végre pedagógusként dolgozhat. Úgy érezte, hosszútávon megtalálta élethivatását. Békésre költözésekor Farkas Erzsébet nem tudott semmit, sem a gyerekekről, sem a körülményekről, csak a feladatot ismerte. Ez maga volt a mélyvíz, amibe bátran fejest ugrott.

¹ A kötet szerzői: *Farkas Erzsébet* (1907–1991) a Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesület által szervezett szemináriumok eszmerendszerét, módszertanát a saját elgondolásai és a szíve szerint ültette át a gyakorlatba. 1938 és 1942 között rendszeres naplót vezetett békési nevelőmunkájáról. Éjszakánként írógépen írta a Naplót, de nem azért, hogy megmentse a feledéstől a nevelt fiaival történeteket, hanem, hogy Budapesten élő analitikusától, Lévy Katalintól (1883–1969) tanácsokat, útmutatásokat, nevelési segítséget kaphasson.

A napló- és levéltár hiteles és személyes képet ad arról: miként élt egy zsidó kisközösség ezekben az egyre komorabb esztendőkből.

Hódos Mária (1959) Farkas Erzsébet unokája, művészettörténész, muzeológus tizenöt éve foglalkozik a holokauszt kutatásával. Ebben a témakörben megjelent egy dokumentumkötete (*Kétezer voltak*, 2006) és több cikke. Számos más tematikájú fordítása és cikke jelent meg korábban különböző kiadványokban és önálló kötetben. Jelenleg képzőművészeti kiállítások kurátoraként és múzeumpedagógusként dolgozik Budapesten az Erdős Renée Ház Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóteremben.

A Napló írója nő, anya, pedagógus. Egyedi látásmódját, világfelfogását, nagyon komolyan vett elveit érvényesíteni szerette volna. Terveibe azonban lépten-nyomon beleszólt szűkebb és tágabb környezete és a történelem. Női szemszögből világítja meg ezt a véget nem érő küzdelmet.

Erzsébet 1936 és 1938 között rendszeresen látogatta a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület szemináriumait.² Ott sajátította el a modern pedagógia elméleteit, eszmerendszerét, és ott tanulta meg a gyakorlati munkamódszereket, valamint azok alkalmazásának technikáit. Ott vált – két éves tanulmányai során – a budapesti pszichoanalitikus iskola elkötelezett hívévé és követőjévé. Amikor Farkas Erzsébet elvállalta a békési munkát, segítséget kért analitikusától, Dr. Lévy Lajosné Freund Katától (továbbiakban Lévy Kata). Megállapodásuk szerint, Lévy Kata levelekben reagál, segít, ad tanácsot a békéről érkező részletes beszámolókból leírtakra. A Napló rendszeres írásának legfőbb indítéka a folyamatos konzultáció igénye volt. Lévy Kata, a konzulens e beszámolók segítségével kerülhetett közelebb a gyerekekhez, hiszen ő a fiúkat személyesen nem ismerte. Emellett leírva, elemelve az eseményeket, Erzsébet még közelebb juthatott a megoldásokhoz. Az írás folyamata, az újra átgondolás önellenőrzést is jelenthetett.

A rendszeres beszámoló, azaz a később Naplóvá kerekedett szöveg, leírja a gyerekek és a nevelőnő lelki és fizikai állapotát, annak változásait, közösségük kialakulását, a szűkebb és tágabb környezetükben élőkhez való viszonyukat, helyüket a kisebb (zsidó) és a nagyobb helyi (békési) közösségben.

Az első évben szinte naponta gépelt beszámolók részletesen leírják az ország különböző településeiről egy tető alá hozott, mai kifejezéssel élve, halmozottan hátrányos helyzetű, öt-nyolc éves fiúk mindennapjait, akik ráadásul még zsidók is. Verekedések, káromkodások, büntetések, jutalmak, házimunka, iskola, tanulás, háztartásvezetés, étkezések, játékok... és mindez a legnagyobb szegénység közepette. Szeretetre kiéhezett, vadóc kisfiúk – akiket az Országos Izraelita Patronázs Egyesület, különböző okokból³ elszakított keresztény nevelőszüleiktől, vagy már elfogadott menhelyi környezetüktől – küzdöttek egymással az új közösségben betöltendő pozíciókért és a nevelőnő kizárólagos figyelméért, szeretetéért. A nevelőnő, Farkas Erzsébet ezekre a percnként történő újabb és újabb eseményekre anyai és pedagógiai meggyőződése szerint, kreatívan és következetesen reagált, mindig erősítve a gyermekek biztonságérzetét.

Mire megvalósult, már senki sem akarta ezt az otthont, csak Goldberger Lajos és Farkas Erzsébet. Ők erre tettek föl mindent. Sok volt az ellenség: az állami hivatalnokok és alattvalóik, az egyre agresszívabb antiszemita propaganda szószólói és követői. Sajnos, a zsidó hitközség és közössége is közömbösek voltak a gyermekotthon nehézségei iránt. Goldberger Lajost, aki spórolt pénzét és patikusi jövedelme nagy részét az otthon fenntartására költötte, teljes értetlenséggel párosuló enyhe lenézés övezte.

Az 1939-es Beszámoló, amely az Országos Izraelita Patronázs Egyesület évente megjelenő kiadványa volt, a gyermekvédelem ügyét az egész felekezet életbevágó közügyként deklarálta,

² A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület rendelőintézetének keretei között szervezett szemináriumok, előadások és analitikusi ülések többségében az anya-gyermek kapcsolatok, viszonyok témakörében szerveződtek. Ebben a munkában vett részt Farkas Erzsébet, egyrészt, mint hallgató, másrészt, mint analizált anya.

³ Az Országos Izraelita Patronázs Egyesület (a Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely mellett) felügyeleti szerve és anyagi támogatója volt a gyermekotthonnak. 1937-től előtérbe került a Patronázs Egyesület részéről az az igény, hogy a menhelyi zsidó gyerekeket izraelita felekezethez tartozó család nevelje. A nagyobb, városi menhelyekről kikérték a zsidó gyermekeket és pártfogók segítségével befogadó családokat toboroztak. A cél az volt, hogy a zsidótörvények okozta pesszimizmus és az egyre növekvő nyomorúság következtében szinte teljesen visszaszorult születések számát ellensúlyozva, a menhelyi gyermekeket megőrizték a felekezet kötelékében.

és a társadalom kötelességtudatra ébredésén dolgozott. E kötelességtudat és tudatos szolidaritás egyik kiemelkedő példajaként említette a békési gyermekotthont:

„Egy hittestvérünk tíz elhagyott menhelyi gyermek részére Otthont rendez be, tart fenn és nevelni akarja a fiúkat 18 éves korukig. Senki sem szólította őt föl erre. Nem is ismertük őt személyesen: spontán elhatározás vitte rá, miután látta munkaeredményeinket, méltányolta célkitűzéseinket” (13).

A napról napra, hónapról hónapra követhető gyermekotthoni mindennapokban sok volt a siker is, az apró örömök és a szeretet állandó jelenléte. Amikor a fiúk végre átérezték, hogy biztonságos, őket szerető helyen vannak, egyre gyakrabban nyíltak meg és mélyült el kapcsolatuk az otthon vezetőjével, Farkas Erzsébettel. A nevelőnő a gyerekekkel nem éreztethette a ránehezülő szörnyű, megoldhatatlan problémák súlyát, de konzulensének, egykori analitikusának írott leveleiben le kellett vezetnie fölhalmozódott feszültségét, meg kellett osztania a helyzet kilátástalanságának érzését és a tehetetlenségéből fakadó dühöt.

A Napló utolsó bejegyzésére 1942. február 16-án került sor. Ékkor az otthont, hosszas fenyegetőzések után, rendelettel bezáratták, és az egész társaság felköltözött Budapestre, a zuglói Róna utcába (112/b.), ahol egy kisebb otthon adott néhány hónapos haladékot a már összeszokott gyerekeknek. Mint később kiderült, ez egy életmentő utazás volt, hiszen a Békésen maradtakat 1944-ben deportálták, meggyilkolták.

1943-ban még történtek levélváltások, igaz most már a Békésen maradtak és a budapestiek között. 1945-ben és 1946-ban íródott néhány fontos levél, s bár nem tartoznak szorosan a Naplóhoz, rávilágítanak sorsokra, szándékokra, tervekre, a túlélés utáni pillanatokra.

A szövegbe és a jegyzetekbe ágyazott fontosabb békési események, törvényi rendelkezések és a korabeli hírek a békési gyermekotthon működésének és haldoklásának politikai és társadalmi közegét, hátterét érzékeltetik.

A településen élő zsidó kereskedők, iparosok és értelmiségiek – a német származású lakosokkal egyetemben – Békés kisszámú, polgárosodott középosztályát képviselték.

A vagyontalan zsidó családok, akik település-szerte szétszórva éltek, kizárólag a hitéleti szertartások alkalmával, a zsinagógában találkoztak jó módban élő hittestvéreikkel, de ott is elkülönülten, mindenki a „saját kasztjában”. A békési zsidó és keresztény lakosok viszonyát – egészen a zsidótörvények életbe lépéséig – kis jóindulattal – korrektnek nevezhetjük.

1938-tól egyre gyorsuló, negatív változások zajlottak Békés (Magyarország) társadalmában is. Szembetalálkozott a jogfosztottságából következően kiszolgáltatott zsidóság a nyeregbe került antiszemita agresszióval... és nem ismerte fel a halálos veszélyt.

A békési zsidó fiú gyermekotthon három és fél éves működése alatt lépten-nyomon érintkezett a békési környezettel, mégsem maradt nyoma sem a köztudatban, sem a város írott krónikaiban.

A Napló egyedülálló pedagógiai „kísérlet” dokumentuma, amely a csodával határos módon megmaradt az utókor számára. Különleges értéke maga a „kísérlet” láthatóvá tétele, ahogy a családi gyermekotthon nevelője, Farkas Erzsébet a Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesület által szervezett szemináriumok elméleti kurzusának eszmerendszerét, módszertanát, saját elgondolásai szerint átültette a gyakorlatba.

Az eredeti dokumentumok és köztük e Napló egyik különleges értéke a hétköznapi élet apró mozzanatainak megörökítése. Az utcák, az épületek, a periférián fel-feltűnő emberek, a szagok, a színek, a hangok – minden részlet, aminek segítségével el tudjuk képzelni az akkori település életét. A Naplóban leírt szöveg független emlékezetünk szeszélyeitől és közömbös az időhöz való viszonya. Betekintést enged egy olyan – utólagos javításoktól mentes – világba, amikor a Napló írója nem tudja mi a jövő, mi vár rá és szeretteire, mi azonban már tudjuk. A Napló írója nem tudhatja, hogy az általa átéltekből mi lesz „hivatalos” történelem, mi izzik föl, majd merül feledésbe egy újságciikk szövegében, mi válik legendává és mi az, ami meggyökeresedik a nemzet tudatában

hosszú időre. De miként fogják látni a történeteket a következő nemzedékek? Hogyan szabja át az idő a tényeket? Milyen mítoszok születnek majd az emberi tragédiákból?

A Napló elsődlegesen a gyermekek mindennapjairól szól. Mindannyian voltunk/vagyunk gyerekek, ezért könnyen azonosulhatunk ezzel a szereppel, visszaemlékezve egykori önmagunkra.

Bennünk egyre születnek a kérdések: Hogyan éltünk mi ennyi idősen? Hogyan reagáltunk környezetünkre? Mit tettünk volna az ő helyzetükben? Miként döntöttünk, dönthettünk volna? Lehattunk volna egyáltalán döntéshelyzetben, volt-e választási lehetőség?

Másképpen fogadunk egy hiteles, korabeli személyes történetet, mint egy történelemkönyv kinyilatkoztatását. A személyes szöveg inkább közvetíthet generációk között, összefűzheti a láncszemeket. Mindannyiunkhoz szól.

„Miért is lehetett fontos anyámnak – írja fia, Hódos Mátyás – hogy erről a Naplóról mások is tudjanak?

A Napló elhagyott, elárvult, teljességgel kiszolgáltatott gyermekek életének mindennapjairól, szinte észrevétlen fejlődéséről szól és egy asszonyról, aki életcélját látta ebben a feladatban. Anyám emberfeletti munkájáról szól ez az írás, aki igen nehéz előéletű, lelkiileg terhelt *emberanyagból* megpróbálta a lehető legjobbat kibontani. Mindezt végig az ellenségeskedések és gáncsoskodások keresztútjában, kezdve a hitközségtől az előljáráóságokon át a tisztiorvosig és menhelyi vezetőkhöz. Aki csak tehette, keresztbe tett neki, és az otthon ügyének. Ő pedig kitartott, ameddig lehetett.”

ELÉRHETŐSÉG

Dr. Fedoszov Oleg

egyetemi docens

Eötvös Loránd University Bölcsészettudományi Kar

Budapest

Magyarország

fedoszov@gmail.com